

hírekkel szemben, miszerint pl. Bécsben elhatározták, hogy „adót vetnek az Urakra”, stb.²⁹ Hermányi nem bonyolódott efféle ügyekbe, igyekezett megőrizni függetlenségét, s inkább élt a „dib-dáb dolgok” szabad világában.

Gyenis Vilmos

Csokonai: Az állatok beszélgetése*

A *Békaegérharcban* az iskolás klasszicizmus szélső határára került Csokonai (s túl is lépett azon eredeti, korszerű stílusvegyítésével). A klasszicizmus magasabb művészi fokára újabb, nagyobb élmények — olvasásából, önvizsgálatból, iskolán kívüli értesülésekből és tanulságokból eredők — vezetik el. A nagyvilág oly képével, mely (a *Békaegérharcban*) most letörpült, nevetségessé kicsinyült szemében, nemcsak az allegorikus, nagyobb arányokat kereső vagy emberfeletti erőket idéző verseinek stílusát kezdte el megtisztítani a dagálytól, hanem politikai illúzióit is (A *Magyar! hajnal hasad, Magyar gavallér* stb.) kinevette.

A *Békaegérharcban* már benne vannak azok a tanulságok, melyeket *Az állatok beszélgetésében* fogalmazott meg, egy évvel előbb, 1790 tájt. De míg a *Békaegérharc* szélső esete volt egy lázongó magatartásnak és a klasszicizmust felbontó stílusnak, az állat-dialógusok közelebb állanak az 1791-ig tárgyalt versek (l. *Sententia és Pictura*, ItK 1967) középső típusához, továbbá *serio* és nem szélsőséges karikatúra-formán vannak írva: ezért is helyreállnak bennük az emberközeli arányok. Míg a *Pendelbergai vár* a felnagyított test barokkos allegóriája, a *Békaegérharc* pedig a nagyon lekicsinyített állatemberi nagyvilág szatirikus aláfestésű gúnyrajza volt, *Az állatok beszélgetésében* adekvát hangon s némi nyomatékkal fogalmazódnak meg az emberi, költői, társadalmi és politikai problémák. Politikum és mulattató tárgyias költészet alapkérdéseire bennük készül a válasz, 1790-ben.

Az állatok beszélgetésének műfaja

Amiről az állatok beszélgetnek egymással, az nem úgy tükrözi vissza a költő mentalitását, mint a *Békaegérharc* tárgya. A dialógusokban Csokonainak, a politikáról gondolkozó költőnek eszméi nyíltan, törés nélkül hangzanak fel — közvetlen kimondásukat éppen csak elfátyolozza az állatfigurák alkalmazásával. A három beszélgetés tartalma, kiélezett mondanivalója (mint a kor állatmeséivel és hirlapi állat-dialógusaival történt öszvevetésünk bizonyította) oly eredeti és személyes, hogy világos: a műfaji hagyományoktól Csokonai még határozottabban oldotta el magát itt, mint a *Békaegérharcban*. Aki tehát merőben az oktató jellegű állatmese formáján belül kívánja elbirálni e dialógusok érdemét, lényegüket érti félre (a különben felkészült Ember Nándor, *A magyar oktató mese történetében*, 1918, csak ezt a műfaji formát keresvén, meglepő értetlenséggel „sovány alapondolatot”, „unalmas fejtegetéseket”, „költőietlenséget” talált bennük — holott mindennek az ellenkezője az igaz).

Az általános morális, használva-tanítva gyönyörködtető fabulának eszménye valóban távol áll ezektől a dúsan költői és személyesen izgalmas alkotásoktól. Az igaz, hogy a klasszicista állatmese lehetőségeiből nőttek ki. Ez, mint a „megfegyvelzett” komikus eposz is, a klasszicizmus műfaji körének legszélén helyezkedett el, legmesszebb az igazán becsült műfajoktól. A mesét a dallal együtt „inkább csak periferikus játszadózásnak tartották, s például Boileau még-csak említést sem tesz róluk a maga költészeti kánonjában” (K. Krejčí: *Klasszicizmus és szentimentalizmus a keleti és nyugati szlávok birodalmában*, Fil. Közönlöny, 1963. 45.).

Éppen ezért könnyen feloldható volt a klasszicizmus — egy tágabb értelemben vett, sok tekintetben iskolás klasszicizmus — egy másik, kedvelt s kötetlenebb formájában, a költői beszélgetésben. Ilyet híres antik szerzőktől és reneszánsz mesterektől (Erasmus) kezdve a felvilágosodásig igen sokat ismerhetett Csokonai. Annak a bizonyos occasionalis verses publicisztikának, melyről a *Békaegérharc* kapcsán (egy másik tanulmányban) szólunk, ez a „poetische Gespräche” műfaj volt a műveltebb, irodalmibb — bár kissé formátlan — változata. Eschenburg *Beispielsammlungjának* VI. kötetében, mely 1791-ben jelent meg, e műfaj teljes szélességében vonul fel Fénelonig, Fontenelléig, Wielandig — megannyi Csokonaitól jól ismert szerző darabjaival. Míg a fabula megmaradt az általános emberi, erkölcsi eszmények körében, a

²⁹ Bod Péter levele Teleki Ádámmal. 1760. máj. 14-én. Közlötte KELEMEN LAJOS: B. P. levelei, Erdélyi Múzeum, 1907, 383. — Bod P. kiadatlan levele Cseréi Mihályhoz, 1746. febr. 21-én.

* Helyszűke miatt csak *A bagoly és a kócsag* és *A pillangó és a méh* címűekről szólnok, róluk is vázlatosan. A másik kettő (s főleg *A szamár és a szarvas*) külön is kívánczik, *A szamár és a szarvas* pedig újabb, alaposabb és részletesebb feldolgozást érdemelne.

költői dialógus filozofikus vagy korszerűbb, publicisztikai jellegű témákról szól, a felvilágosodás eszméit vitatva vagy terjesztve annak a vitaformának lemásolásával, melyet a XVIII. századi szalonok alakítottak ki: a közvetlen, szellemes társalgás, párbeszéd alakjában. Míg a fabula a régebbi, iskolás vagy a XVII. századi francia klasszicizmus igazi műfaja, a poétikus beszélgetés a XVIII. századi rokokóra és a vele érintkező homme d'esprit életére jellemző.

Különböen az egykorú újságokból is megismerhette ezt a formát Csokonai. A *D(ebreceni) Magyar Psyche* című írása (1795) — egyebeken túl — bizonyítja, mely figyelmesen olvasta a *Magyar Kurirt*. Ebben nem egy ily „állatok beszélgetése” látott világot. Hogy néhány jellegzetes példát idézzek: az „Egy Kakas és egy Him-Galamb között való beszélgetés az Elyséumban” (*Magyar Kurir*, 1791. aug. 19. — 1011—1012.) egyezéseket mutat Csokonai dialógusainak formai fordulataival (*Galamb* — Ugyan hogy lehetne az, hogy én az én szerelmemet oly sokakkal oszszam fel mint te... *Kakas*. — Halgass utálatos! Kítsiny a te szived azon tűznek elfogadására, melytől az enyim elevenítettik... *Galamb*. — Akár hogy vagyon, de mely unalmas életed vagyon te néked?... *Kakas*. — Hibázol, jó Galamb!... én tsak az engemet szállító természet hangjára vigyázván, azonnal kész vagyok ennek hódolni. Mosolyog a természet akkor-is az én szemembe, midőn te a te órájdat unalmas hanyúlással tölteni szoktad... stb.), az állati maszkok áttetszőségével, aktualitás felé fordulásával, az 1791. október 25-én közzölt *A legyek és balhák az Elyséumban* című beszélgetés (a „bétsi balha” és a „párisi légy” között!) pedig a töményen politikai tartalmú állatdialógusra, mint népszerű formára lehet példa.

Ismerte Csokonai a német kortársak — magyar fordításban már meg-megjelenő — oktató meséit is, nagyobb ösztönzést azonban a kiművelt műfajra, s annak korszerűsítésére mégis csak az akkor már példaképévé, döntő olvasmányává lett Péczelitől kapott. Péczeli nagy vállalkozásából nem annyira a finoman oktató moralizálás foghatta meg őt, mint inkább az a szándék, melyet Péczeli a kötet ajánlásában modott ki: a virtusra akar oktatni velük, s leveleket függeszt hozzájuk a haza szeretetéről. A *Mindenes Gyűjtemény* tuzgón olvasó Csokonai az 1790-es és 1791-es kötetben okos írásokat talált az oktató meséről. „... Leginkább az oktan állatok s előfák tétettek szólókká, hogy az embereket oktassák. De vagynak még más nemű Mesék is, a melyekben a beszélő személyek az emberek indulatai, vagy virtusai” (1790. IV. 401—2.). S a következő évbén szinte a Csokonai-féle állatmese-beszélgetés típusának igazolása volt olvasható ugyanott: „... Legtökéletesebbek azok, melyek némelly rövid vigjátékokhoz hasonlitanak, melyekben különböző állatok a jádzó személyek...”

Egybeolvasztva a klasszikus állatmese és a XVIII. századi költői dialógus műformáit, Csokonai ily módon is távolabb került az iskolás klasszicizmustól, azt felbontva indult el a felvilágosodott klasszicizmus csúcsai felé. E műfaji felbontást a fiatal költő élményi erővel végezte el. Nem romantikusak az ő megállapításai, szava nem szenvedélyes, élménye, amikor papírra került, már átjutott a reflexió szűrőjén, a költői tudatosság tűnik fel stilusában — ám szinte lubickol a már átvilágított, keze alá idomított nyersanyag formálásának gyönyörében, gyönyörködik maga is és mulattat.

E formaötvözet terjedelmileg *A szamár és a szarvas* című pompás dialógusában nő túl a két, legnépszerűbb beszélgetésén, *A bagoly és a kócsag* és *A pillangó és a méh*én. De ez a két kisebbik sem alacsonyabb rendű: Csokonai lelkét legmélyebben foglalkoztató, ha úgy tetszik, egzisztenciálisan alapvető kérdésekről szól mindegyik. *A bagoly és a kócsag* a hivalkodó magyar nemesség és a maga ártatlan örömeit kereső poéta ironikus kontrasztjában fedi fel Csokonai személyes állásfoglalását. *A pillangó és a méh*ben a gyönyörködés, vagyis a szépség értelmét keresi — s lehet-e ennél fontosabb a költő számára? (A harmadiknak gyilkos szatírját a szabadság — libertas optima rerum — s a vele élni tudás gondja fejleszt ki.)

A bagoly és a kócsag

Itt minden emberközbe kerül, nem úgy, mint a megfordított látcsóval szemlélt, békákba és egerekbe torzított nagyvilág. S Csokonai 1791 előtti lírájának egyik fő típusa érlelődik most a leíró prózában, kezd érzelmileg teltebbé válni. *A hives estve* természetrajzába beírt sugallat, várakozás valami szóra, melynek még fel kell szakadnia — és *Az estve* csodálatos rousseau-i szózata az emberiséghez: két végpontnak tekinthető, és összekötni őket először *A bagoly és a kócsag* „csendes nyári estvé”-je tudja. A kócsag meséli el — dialógus-keretbe foglalva a legfontosabb elbeszélést — mit és hogyan is tudott meg ő a poétától.

„Csendes nyári estve vólt, egy a legszebbek közül, apolgotó nyugalom ült a környéken, csendes hallgatás a tóban és a tó felett; — csak néha rezzengette azt meg a vad kacsák bukkánása, melyek a sás között játszottak, vagy az estvéli szellők cicája, melytől szisztergették a hajlékony nádszálak és violák. Árnyékok pedig ingott a tónak szikrázó márványán, a zombokok oldalain, a halavány hóld világánál, mely lekukuszkált a sás ritkáján. — A harmatos porcsinba sétálgatott egy ifju és az áldott szegénységgel dúdolgatott a víz szélén...”

(Csokonai Vitéz Mihály Elegyes Poétai Munkái. . . Debretzenbenn . . . 1755, szerk. Juhász Géza, 215.)

Ez *A hives estve* alaphelyzete: annak rokokó zefirjei, párazatai, lehellei helyett már szívet dobbantóbb rezzentésekkel, bukkánásokkal, sziszergésekkel, de még varázslatos szépségű idill, ahol violák nőnek a nád mentén, cicázik a szellő és szikrázó márvány a tó. Csak egy ily erővel felhangolt természetben jelenhet meg „áldott szegénység”-ében is többre készülő költőnk.

Ő az, Csokonai beszél — még nem *Az estvének* vádbeszédjét mondja el, de már ironikus nevetéssel löki el magától a *Magyar! hajnal hasad* és *A magyar gavallér* illúzióit. Ez az út vezet *Az estvéhez*.

Komolyan írta *A magyar gavallérban*: *Nem mozdul semmije, csak a bokrétája, Melynek kócsagtollból kötött szála között Arany boglárba a nap megütközött.*

Most szánakozva beszél a kócsagtollról, a hiú nemesség patriotizmusát szinte egyedül tanúsító díszről. „Musám! Szállj le a Parnassus kies hegyéről vélem kócsagot lövöldözni, mert ma egy kócsag többet ér száz sonettnél . . . ma, midőn a kócsag bokrétá kedvesebb az Aganippe part-jain termő babér koszorúnál, mely hajdan a hősök díszé volt . . .” (i. m. 216.)

A II. József halálára felbuzduló magyarok (békaperspektívában is írt róluk), e szép magyar gavallérok — álhősök, szájhősök, üres fejek. A panaszkodó kócsag ki is mondja „dagállal lakott (ti. a kócsagtoll) sok üres főkön, éppen mint a tőkvirág szál, s az volt legderekből ember, akinek leghosszabb s legvastagabb bokrétája volt” (i. m. 215.).

A költő mélyebbről jövő, melankóliával színezett irónia hangján szólal meg. Egy tarisznát talál s rákötve egy pár gyönyörű kócsag tetemét. „Ártatlanok! így szóla szánakodó mosolygással, be gazdagon nőtt rajtatok a magyar patriotizmus, e két-három fehér szálcakák ragadják tehát ki kedves hazánkat az inség torkából. Ah együgyű szálcakák! — Ti adjátok-e meg az elsenyvedt Pannóniának előbbi díszét?? — Ti nálatok nélkül nem lehetne tehát sással fedett kunyhóinkból a közhaszonra kilépni . . . — Ti bennetek állanak, gyermeki csecsebecsék, az én drága nemzetemnek virtusai . . .” (217.)

Az idill nem keseredik meg, de a hangban van keserűség is: ez a költő nemcsak Fillis szerelméről dalol, mint poétai ártatlan örömök éneklője, hanem tulajdon költő-sorsával is szembenéz. Ez a plebejus költő, a közhaszonra törekvő itéli el ironikusan a külsőleges, cifrázkodó hazafiúságot, és kérdezi rosszat sejtve e cifraságokról: „Ti nálatok nélkül nem lehetne tehát sással fedett kunyhóinkból a közhaszonra kilépni . . .”

Így jelenik meg *A hives estve* érzéki-meditatív verstípusához hasonló prózában maga a költő, alig tudva könnyelmű játék és danolás szereivel feledtetni azt, ami mélyről foglalkoztatja: emberség és haza, költészet és költősors problémáit. Ha szabad (gondolati és esztétikai összefüggések miatt) egyenes vonalúbbnak, célra irányultabbnak tekinteni a költő fejlődését, mint amilyen egyáltalán lehet, az mondhatnók, hogy *A bagoly és a kócsagtól* (a *Tempejőin át*) *Az estvéhez* vezet az út, melyen az árkádikus gyönyörködés fokozatosan (és árkádiai kereteken, hangulaton belül) felbomlik. — Ami kis illúzió a dialógus legvégén, a bagoly „setében látott” reményével kecsegteti még költőnket („boldogabb időket támaszt az új király és a le ülepedett ahzafiség!”), az maga is szétfoszlik nemcsakára.

A pillangó és a méh

Az állatmese (a tücsök és a hangya) oktató tendenciájához és egyszerűbb szerkezetéhez közelebb áll *A pillangó és a méh* dialógusáé.

Péczeli Hervey-fordításának az a szövegrészlete, melyben szintén a „munkás” méh és az „ékeskedő s állhatatlan” lepke van egymással szembeállítva, lehetett — szinte bizonyosra vehető — a motívum, az alaprajz vagy vázlat tekintetében a mintája. Ez a részlet ugyanis épp azon a helyen található, melyet Csokonai *Az estve* és *Az álom* c. költeményei kialakításához messzemenően felhasznált (közvetlenül az *Estvéli sétálás* c. szakasz előtt; Hervey — Péczeli felhasználására l. tanulmányom: *Az estve és Az álom keletkezése* ItK 1969. 14 — 20.).

„Imé ezek a' munkás méhek, nem gondolván a' napnak égető melegét, seregestül repdesnek körültem, hogy el ragadozzák a' virágok' ki nyílt bimbóinak kintseit. Ezek a' serény munkások, a' kiket a' természet megtanított arra a' nagy titokra, miképpen gazdagítsák magokat másoknak meg-szegényítések nélkül, . . . fel-serkentenek engem hasznos elmélkedésekre, s' arra ösztönöznek, hogy például tégyem őket magamnak foglalatosságimban. Hadd mozgassák körültem a' lepkék sok színekkel ékeskedő kevély szárnyaikat, 's hadd találjanak gyönyörűséget a' szüntelen ide's tova való repdesésben 's állhatatlanságban . . . Kövessük a' vigyázó és serény méhetskét . . . Szedjünk ez előttünk ragyogó kedves virágokról olly gondolatokat, melyek a' tiszta virtusnak gyámoli légyenek. —” (Hervey' *Sírhalmi és Elmélkedései*. Fordítottak Péczeli József . . . által. Pozsonban, 1790. 247 — 248.)

E moralizáló szembeállításból (ha marad is valami belőle) Csokonai inkább olyan költői képet teremtett, mint Claude Gillot pillangó és méh-illusztrációja Houdart de la Motte *Fables nouvelles*-je (Paris, 1719) egyikéből (vö. Hausenstein, Rokoko, München, 1912, 23.).

Csokonai szövegét a két fél vitájával sokszor veszik alapul vulgarizáló magyarázatokra. Igaz, hogy a pillangó gondtalan cifrázkodása, örömkergetése külsőleg is hasonlít a magyar gavalérok kócsagtollas léhaságához, s valami társadalmi jelentést az is belop alakjába, hogy paraszt állatnak nevezi a dolgozó méhet. Ebben tehát – vélik – a jobbagy alakja tűnnek fel, aki patriarchálisan elfogult a „jó” urak (= munkájának fosztogatói s egyben védelmezői) iránt. „Mi szívesen adjuk ki néki a mi kereményünkéből a dézmát, mint egy háládatos és munkás paraszt nép az ő jószívű földes Urának.” (Juhász G. id. kiadása, 225.) S még elgondolkoztatóbb a két állat tavaszdicseretére következő pompás fordulat a méh szavaiban: „Én véled tovább nem múlathatok, mert illy üres időtöltésemmel a Közönséget megcsálnám, mellynek minden tagjai a köz haszonra fáradoznak, hogy annak idejébe a köz jóból éljenek.” (220.) Oly gondolat ez a közhaszonról, mellyel már *A bagoly és a kócsag* című dialógusban is találkozunk futólag.

Mégsem ily egyszerű a két fél szembenállása. A henyé cifrázkodás és az izzadságos munka ellentéte egy átfogóbb, nem társadalmi, hanem esztétikai jellegű kérdésbe ágyazódik bele, a szépségébe, s a dilemma társadalmi jelentésének feszültsége is innen ered.

A pillangó és a méh vitája az előző dialógus poétájának szépségeszménye iránt kelt nagyobb érdeket, végig polemikusan. A természeti szépség eszménye, melyet a méh hirdet, nem kielégítő válasz a problémára, hiszen a pillangó is alapjában véve a természeti szép megtestesítője. Csokonai, a felvilágosodott gondolkozó, elvileg ugyan a buzgó méh álláspontja felé hajlik, a költő azonban gyakorlatilag a pillangó álarcában rajong az élvező élet gyönyörűségeiért. Rokoko stílusának nem egy változatában most remekel először: akár a pillangó „tarka társai” mozgásának csapongó hangulatú leírásában (a fürgé szücskéktől a tunya csigábigáig), akár az enyelgés, csábítás, szerelmeskedés pillangójának önjellemzésében. „Elmegyek a rózsák alá, s rózsavizzel bé locsolom magamat, innen a liliomok, a mákók, a tulipántok közé repülök, és katulyáikból ki rázván a finom port, bépuderezem magamat pompásan: szarvaitam bóbítás fejemen felberzesztem, a kútfőre futok, szépségem felől tanácsot tőle kéni. Akkor ékességeimmel kevély lévén, regulára szedett repkedésekkel, enyelgő farbillengetésekkel felszálok a levegőbe, sajnálván a földre is hágni. Árúlom kellemességimet a Világnak, a csókolókat, az ölelőket vadászom, egy fordulatba száz tisztelőket is találok, kik engemet nyálnak, szopnak, csikolnak, fogdosnak (id. kiad. 221.). Itt és egybeült is a költő saját szépségpszichéjének játékosan csapongó lelkét írja bele a pillangó erotikus játékaiba, így túl is növeli a pillangó-alak jelentését azon, amit a pusztán társadalmi célzat adhatna neki. Sőt, a pillangónak van egy érve, amelyre a méh alig tud kielégítően válszolni. „De mit ér osztán az a te epekedő munkásságod, az a terhesen gyűjtögetett vagyonkád, ha azért megölnék téged az emberek, füsttel és tűzzel?” (224.) Ez nem a nemesi oldalról, hanem a költő lelkéből hangzik fel. A méh a maga patriarchális felfogását szegezi szembe a pillangónak szinte anarchisztikus szépségvágyával – de az sem kielégítő. Nem az a szabadság. Joggal feleli neki a pillangó: „A te életed legyen tied: izzadj te másoknak, én addig öröm és szerelmem között játszom el az én napjaimat, s boldogságomat senkivel se cserélném fel... Csak szép a szép hiába, és azt mindenek kedvelik.” (225.)

A méh végső válasza igaz is, de függőben is hagyja a kérdés eldöntését. Mintha a rokokóból kinövő Csokonai mondaná: „Szép a természeti szépség, az erőltetett pedig csufot és nevetséget szerez” – és mintha a vitát eldönteni még nem tudó Csokonai tenné hozzá: „Azonba a szépséghez még egyéb is kell” s hivatkozik egy ifjú énekére, aki elutasította magától „a német fársáng”-tól „hazánkba bábozott” „pajzán pillangók”-at. Virtus, hazafiúság, dolgozó élet kell az igazi szépséghez, mely csak természetes lehet – hirdeti ezzel Csokonai, mellőzve azonban a választ a pillangó ellenvetésére: van-e igaz szépség a szolga, a „rabotás” munkás életében?

A társadalmi vonatkozások meseképét (úri s főleg német pillangó és paraszti méh között) tehát egy másik, átfogóbb jelentés keresztelte ebben a dialógusban, a szépség értelmének keresése. A költő legbensőbb problémái egyikét fedi fel ezzel. A méh – a paraszt – is élvezi a tavaszt s az élet szépségét, de munkája révén szolgává lesz, kizsákmányoltta; a pillangó pedig szabadon él gyönyöreiben, de lélán, haszontalanul. Valami feloldhatatlan ellentmondást érez még Csokonai mindkét fél álláspontjában. A gyönyörűség hajszolása haszon nélkül való – nem igazi érték, a hasznos munka pedig, mert nem szabad, megfoszt a szépségen kiteljesülő boldogságtól.

Ez a probléma egész életén át foglalkoztatja. A szépség értelmezésének vitája majd a *Tempefőiben* tér vissza hamarosan, eszmilek igényesebben – a két lány beszélgetését készíti elő ez az állatdialógus (vö. *Tempefői szatirikus körképe a játékos magyar világról* c. tanulmányommal, mely a Felvilágosodás és klasszicizmus c. tanulmánykötetemben jelenik meg 199–219.).

A pillangó-maszkot aztán élete végén saját arcára szorítja. A dialógusban a méh gáncsoskodott így: „egy paplanba vagy mibe dugod mgadat, hernyó természetedet kialuszd . . .” (id. kiad. 223.). Tizenkét évvel később már a halál sejtelmével diktálta szíve e csodálatosan visszhangzó sorokat:

Oh, mikor lesz, hogy bús kínjában
Letöltöm hernyó-életemet
És szemfedelem púpájában
Kialszom szenvedésemet?

Az ő képe, szimbóluma lesz a pillangó–pszükhé — a halhatatlan szépségé.

Szauder József

Az élménytől a műig

Móricz Zsigmond: Itt csak a jóság segít

1919. május elsején jelent meg Móricz Zsigmond izgalmasan aktuális novellája egy Oroszországból hazatért parasztleány lelki átalakulásáról a Közoktatásügyi Népbiztosság napilapjában, a *Fáklyában*. Címe azonos az írásmű gondolatiságát mintegy végkonzekvenciaként összefoglaló ama mondattal, amely „lassan és bölcsen” hangzik el a hazatért volt hadifogoly ajkáról a novella befejező részében: *Itt csak a jóság segít*. A Magyar Tanácsköztársaság nehéz napjaiban, a királyi román intervenció csapatok támadása idején keletkezett novella eszmei tartalmát tekintve átmenetet képez az alig két héttel korábban napvilágot látott somogyi riportok kommunizmus melletti lelkes tanúságtétele¹ és az Írók Szakszervezetének megalakulása alkalmából írt, az osztályharctól való megriadását mutató cikke² között, amely tíz nappal a novella közzététele után jelent meg. Móricz e novellájában is a forradalom igazsága mellett tesz hitet, az „igazi krisztusi törvénynek” látja a proletárforradalom eszméit és célkitűzéseit, amelyek az emberiséget megváltják szenvedéseitől, ám ugyanakkor ezen eszmék átültetését a valóságba kizárólag a nincstelen emberek jóságával, az embereket összekötő szeretet által kívánja elérni. Ebben a vonatkozásban Móricz novellája is utal a tolsztojánus ideológia nagy magyarországi hatására a forradalmi fellendülés idején, de még a Tanácsköztársaság napjaiban is, amiről Lengyel József tesz említést a Szovjetházban zajló elvi vitákról szólva.³

Még szemléletesebben mutatkozik meg Móricz Zsigmond ekkori világlátásának tolsztojánus vonásokat hordozó belső bonyolultsága, ha végigkövethetjük e novella kialakulását az élménytől a műig, mintegy belepillantva az író alkotóműhelyébe, hogyan formálja át saját eszmei célkitűzésének megfelelően a megismert jellemet. Köztudott, hogy országjáró útjai során Móricz kifaggatta az „esett-ütött” embereket és rendszeresen feljegyezte így nyert megfigyeléseit. Minden ember írói nyersanyag volt számára, de — Tolnai Gábor szavaival — „mindig a maga világába beillő modellekbe mélyedt el, olyan esetek és események ragadták magával, amelyek írói látószögének, ábrázolási törekvésének kereteibe beilleszkedtek”.⁴ És az így kiválasztott életanyag is tudatos átalakításon megy keresztül az író kezében: az alkotás folyamatában „darabokra töri” az élő anyagot, hogy „valami mást kovácsoljon belőle”, saját életfelfogását érvényesítve, amint erről maga Móricz tanúskodik egyik későbbi levelében.⁵ Az eredeti életanyag és az ebből született novella összevetése egyben Móricz sajátos alkotó módszeréről, írói „laboratóriumáról” is ad bizonyos megközelítő képet.

Az *Itt csak a jóság segít* Móricz Zsigmond 1919. április 7-i útján szerzett egyik élményéből született, amikor Egerben (ahol Gárdonyit is meglátogatta), majd Füzesabonyban járt az országos tanácsválasztások napján, hogy riportot készítsen a választásokról.⁶ E riport nem

¹ Móricz Zsigmond: Magyarország a béke útján, Virágnyllás, Magyarországon nem hal éhen senki. Pesti Hírlap, 1919. április 15., 16., 17.

² Móricz Zsigmond: Ötszázötven magyar író. Pesti Hírlap, 1919. május 11. Vö. CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Bp. 1960. 526.

³ LENGYEL JÓZSEF: Visegrádi utca. Bp. 1957. 174–176. E kérdéstről részletesebben lásd Magyar–oroszi irodalmi vonatkozások 1917–1919. c. tanulmányomat. (Tanulmányok a magyar–oroszi irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. KEMÉNY G. GÁBOR. Bp. 1961. III. köt. 44–56.)

⁴ TOLNAI GÁBOR: Aki arra született, hogy lásson. Tanulmányok. Bp. 1970. 257.

⁵ Móricz Zsigmond levele Magoss Olgának. (1936. augusztus 14.) Idezi VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond és az irodalom. Bp. 1962. 368. Vö. NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond. Bp. 1953. 378–379.

⁶ Az első választás a Magyar Tanácsköztársaságban. Móricz Zsigmond a választáson. Egri Újság, 1919. április 9.